

Ku kritike buržoáznej filozofie a ideológie

VEĽKÁ OKTÓBROVÁ SOCIALISTICKÁ REVOLÚCIA A SÚČASNÁ BURŽOÁZNA IDEOLÓGIA

T. I. OJZERMAN, Filozofický ústav AV ZSSR, Moskva

OJZERMAN, T. I.: The Great October Socialist Revolution and Contemporary Bourgeois Ideology. *Filozofia* 33, 1978, No 5, p. 503—518

On the background of the exploration of the legacy of the Great October Socialist Revolution the author analyzes individual currents of bourgeois philosophy and ideology, which testify the crisis of the traditional bourgeois trust in capitalism as a natural and the only reasonable way of social production and social arrangement.

From this point of view it deals with contemporary meliorism, social pessimism and with the latest irrationalist apology of capitalism. He investigates first of all their function at the apology of the capitalist social system.

Októbrová revolúcia a kríza buržoázneho vedomia

Veľkú októbrovú socialistickú revolúciu a jej epochálne sociálne dôsledky prijalo buržoázne vedomie ako celosvetovú historickú katastrofu, ktorá sa tomuto vedomiu — ako každá iná katastrofa — javila nie ako zákonitá, ale ako náhodná (no neuveriteľne náhodná) udalosť. Pravda, ešte koncom 19. stor. Nietzsche, anticipujúc súčasnú imperialistickú ideológiu, volal: „Ako máme odvrátiť nevyhnutnú všeobecnú revolúciu?“ No buržoázne vedomie nebralo vážne túto otázku a výstrahu: zdalo sa iba rétorickou frázou. Odvrátiť nevyhnutnú revolúciu? A je nevyhnutná? Jestvuje vôbec nevyhnutné v dejinách?

Koncom 19. stor., keď kapitalizmus vstúpil do vyššieho štádia svojho rozvoja, zdalo sa byť ohrozenie existencie buržoáznej spoločnosti zo strany robotníckeho hnutia omnoho menšie ako v revolučných dňoch roku 1848 alebo počas Parížskej komúny napriek tomu, že robotnícke hnutie nadobudlo masový a organizovaný charakter. A navyše, počiatkom poslednej štvrtiny 19. stor. sa zdalo, že obdobie búrok a revolúcií sa navždy skončilo.

Buržoázni vedci a politici predpokladali, že odteraz už nič nebude prekážať pokojnému, plynulému pohybu kapitalistického zriadenia. Sociálnodemokratické strany II. internacionály podobne ako odbory obmedzovali svoju činnosť v boji za zlepšenie ekonomického postavenia pracujúcich v rámci kapitalizmu na využívanie parlamentných foriem. Rozvoj byrokratickej štátnej centralizácie, militarizmu a vojenskej techniky viedol buržoáznym mysliteľom k názoru, že odteraz budú ozbrojené vystúpenia ľudových mas proti „zákonnej“ moci jednoducho ne-

možné: „davu“ sa nepodarí dobyť ani požiaru zvonice, ak ju bráni čílen jeden guľometčík.

Buržoázni ideológovia z konca minulého storočia tvrdili, že revolúcie sú prejavom nižších, nedostatočne civilizovaných štádií spoločenského vývinu. To hovoril aj E. Bernstein — pôvodca revizionizmu v medzinárodnom sociálnodemokratickom hnutí. A zrazu... „desať dní, ktoré otriasli svetom“ — tak sa nazývala kniha revolučného amerického novinára Johna Reeda.

Treba poznamenať, že buržoázia sa zavčasu zbavila strachu o svoju existenciu. Októbrovú revolúciu oficiálna „spoločenská“ mienka buržoázie považovala jednoducho za štátny prevrat, ktorý uskutočnila nevelká skupina extrémistických socialistov. Imperialistické mocnosti, ktoré boli spojencami cárskeho Ruska vo vojne s cisárskym Nemeckom, rozhodli sa skončiť s diktatúrou proletariátu v Rusku za pomoci vnútornej kontrarevolúcie a vonkajšej ozbrojenej intervencie. Ani fiasko tohto pokusu o zvrhnutie sovietskej moci, ktorý organizovalo štrnásť kapitalistických mocností, nevzalo guráž imperialistickým politikom a ideológom: boli skalopevne presvedčení o tom, že socialistická prestavba spoločnosti je principiálne nemožná. Preto aj významná kniha O. Spenglera *Západ Európy*, ktorú spočiatku prijali v buržoázných kruhoch ako signál totálnej katastrofy, bola včas využitá buržoáznymi ideológmi jednoducho ako nesprávna extrapolácia situácie, ktorú prežívalo porazené Nemecko, na ostatné krajiny Európy, ktoré vstúpili do etapy ekonomickej stabilizácie a — ako sa vtedy zdalo — búrlivej prosperity.

No Októbrová revolúcia sa v skutočnosti neskončila nastolením diktatúry robotníckej triedy. Keď pracujúce masy rozdrvili vnútornú kontrarevolúciu a imperialistických interventov, prišli pod vedením boľševickej strany k mierovému budovaniu krajiny, ktorá bola ekonomicky zaostalá, zničená a dezorganizovaná imperialistickou a občianskou vojnou, ako aj sabotážami ruských kapitalistov. O tomto počiatkovom období dejín sovietskej moci melancholicky písal Herbert Wells, ktorý navštívil Rusko, diskutoval s Leninom a dôkladne sa oboznámil s humanistickými úsiliami socializmu: Rusko je v hmle. Veľký spisovateľ-fantasta nemal dostatok predstavivosti, aby si predstavil, akou mohutnou priemyselnou a kultúrnou krajinou sa stane zaostalé Rusko po niekoľkých desaťročiach.

Na rozdiel od priateľov Sovietskeho Ruska jeho nepriatelia si zlomyseľne mádlili ruky, hlasito tvrdiac, že pokus vytvoriť novú, dosiaľ neznámu socialistickú spoločnosť bez kapitalistov, bez súkromného vlastníctva a konkurencie je rovnako nezmyselný ako vypestovať baobab v kvetináči od rezedy. Novú ekonomickú politiku, ktorú vyhlásil Lenin a ktorá, ako je známe, pripúšťala obmedzené kapitalistické podnikanie, využívali buržoázni ideológovia na hlásanie krachu politiky socializmu a začiatok kapitalistického prerodu sovietskej moci. No už prvá päťročnica celkom zničila tieto ilúzie: v priebehu niekoľkých rokov So-

vietske Rusko uskutočnilo v širokom meradle industrializáciu, socialistickú prestavbu poľnohospodárstva a úplne vytlačilo kapitalistické elementy zo všetkých oblastí národného hospodárstva. Nasledujúce päť-ročnice ešte viac urýchlili ekonomický, politický, technický a kultúrny rozvoj Sovietskeho zväzu. Buržoázni ideológovia, aspoň tí najtriezvejší, začali vyzývať k serióznemu zhodnoteniu tejto mierovej výzvy, s ktorou sa socialistické Rusko obrátilo na kapitalistický svet.

No začala druhá svetová vojna a r. 1941 hitlerovské hordy vtrhli do Sovietskeho zväzu. Dočasné úspechy fašistických okupantov vzbudili v nepriateľoch sovietskej moci predstavy o vnútornej slabosti socialistického zriadenia. Nepriatelia socializmu tvrdili, že Rusko je kolos na hlinených nohách. Triezvi buržoázni politici, ktorí uznávali význam Červenej armády vo vojne proti hitlerovskému Nemecku, sa s nepokojom pýtali: ako dlho dokáže Rusko odporovať hitlerovským vojskám? No Sovietsky zväz nielen obstál pred ozrutnou hitlerovskou vojenskou mašínériou, ale na poliach Ruska zničil jej hlavnú silu, rozvinul útok proti nemeckým fašistickým vojskám na území Rumunska, Maďarska, Poľska, Nemecka a mal rozhodujúcu úlohu pri oslobodzovaní národov Európy od hnedého moru.

Nepriatelia socializmu hovorili o veľkom zázraku, no tajne sa nádejali, že víťazstvo Sovietskeho zväzu bude Pyrrhovým víťazstvom. Prešlo však niekoľko rokov a sovietski ľudia, nehľadiac na obrovské obete a rozklad spôsobený vojnou, nielenže obnovili ekonomickú silu svojej vlasti, ale pokročili aj vpred doslova sedemdesiatimi krokmi. Pri uskutočňovaní vedecko-technickej revolúcie Sovietsky zväz otvoril novú, kozmickú éru: sovietske sputniky a kozmické koráby očividne dokázali, že socialistické zriadenie ide s avantgardou svetového pokroku. Ako výsledok šesťdesiatich rokov svojej existencie Sovietsky zväz dnes zaberá druhé miesto vo svete z hľadiska objemu výroby. Socializmus zvíťazil v rade krajín Európy a Ázie. Vznikol svetový socialistický systém. Zrútil sa systém kolonializmu a bývalé koloniálne a závislé krajiny prestali byť rezervami imperialismu. Národy týchto krajín, ktoré sa oslobodili od koloniálneho útlaku, dôkladne skúmajú skúsenosti socialistickej výstavby, ukazujúce cestu urýchlenej sociálnej a vedecko-technickej pokroku. Niektoré z týchto krajín sa stále zrejmejšie orientujú na cestu nekapitalistického vývinu.

Také sú historické fakty, ktoré nemožno poprieť. A tieto fakty vrhajú jasné svetlo na evolúciu celej buržoáznej ideológie. Ešte pred vyše sto rokmi Marx zaznamenal počiatok ideologickej krízy buržoáznej spoločnosti. Pri analýze buržoáznej politickej ekonómie ukázal, že buržoázni ekonómovia podľa toho, ako sa prejavovali protirečenia kapitalistického zriadenia, prechádzali od pokusov vedeckého objasnenia mechanizmu kapitalistickej výroby k otvorenej apologetike, t. j. k intelektuálnej technike takého typu, ktorej jediný cieľ spočíva v objavení a zdokonalení koncepcií, ktoré idealizujú kapitalizmus. Tento prechod

od vedeckého skúmania k ideologickému prisluhovaniu svedčí o tom, že vedecké fakty nepotvrdzujú, ale naopak, podlamujú buržoázne povere. Ved' nie náhodou klasika anglickej politickej ekonómie Davida Ricarda, ktorý sa usiloval vedecky pochopiť fungovanie kapitalistickej ekonomiky, apologeti kapitalizmu ešte počiatočkom 19. stor. pokrstili na „otca komunizmu“.

Veľká októbrová socialistická revolúcia a súčasný buržoázny me- liorizmus

Živelný rozvoj kapitalistického zriadenia a vedomá činnosť jeho teoretikov a ideológov zrodili systém protivedeckých ideologických predstáv, spomedzi ktorých boli najvýznamnejšie idey večnosti kapitalizmu, večnosti súkromného vlastníctva, večnosti sociálnej nerovnosti. Kapitál sa neskúmal ako historicky určený spoločensko-ekonomický vzťah, ale jednoducho ako výrobný prostriedok, pracovný nástroj. V súlade s tým sa tvrdilo, že práca bez kapitálu nie je možná preto, lebo je nemožná bez pracovného nástroja. Súkromné vlastníctvo sa stotožňovalo s vlastníctvom vôbec, t. j. s produktom ľudskej práce, jeho výsledkom. Z toho sa uzatváralo, že nemôže existovať nijaká iná forma vlastníctva, aspoň nie u civilizovaných národov. Pritom sa nerobil nijaký rozdiel medzi súkromným vlastníctvom výrobných prostriedkov a osobným vlastníctvom predmetov, nevyhnutných pre uspokojovanie rôznych potrieb jednotlivcov. Buržoázny ideológ tvrdil, že vlastníctvo je základom spoločenského poriadku, no pritom sa mlčanlivo pripúšťalo, že len súkromné vlastníctvo, teda to, že výrobné prostriedky patria jednotlivcom, tvorí základ spoločnosti: nie kapitalistickej spoločnosti (to je očividné), ale spoločnosti vôbec.

Buržoázna ideológia z konštatovania zrejmejho faktu, že ľudské indivíduá sú rozličné, majú rôzne vlastnosti, vyvodila zdôvodnenie sociálnej nerovnosti. V jednej z pápežských encyklik sa tvrdilo, že chudobní a bohatí existovali vždy a tento rozdiel stvoril boh, aby vyskúšal ľudské cnosti, t. j. evidentne preto, aby chudobní nezávideli bohatým a bohatí pomáhali svojím mladším bratom v Kristu. Bieda sa v tomto zmysle považovala za nevyhnutné zlo, ktoré ustanovila prozreteľnosť pre uskutočnenie vyššieho cieľa.

Veľká októbrová revolúcia rozdrvila všetky tieto tradičné buržoázne presvedčenia. No kapitalistický systém bol ešte v priebehu dlhého obdobia silnejší a ekonomicky mocnejší než socializmus, ktorý ho ideovo porazil. Kapitalistický spôsob výroby i v súčasnosti disponuje kolosálnou silou, ktorú stavia proti sociálnemu pokroku. Potom niet divu, že ideový krach buržoáznych ideologických dogiem vyvolal iba dočasný zmätok v tábore buržoáznych ideológov. Apologeti kapitalizmu včas spoznali nevyhnutnosť zámeny tradičných predstáv o večnosti kapitalizmu, večnosti súkromného vlastníctva a večnosti sociálnej nerovnosti pružnejší-

mi teoretickými koncepciami. Tak sa zrodil súčasný buržoázny meliorizmus, učenie o možnosti nepretržitého zlepšovania kapitalistického spoločenského zriadenia bez zmeny jeho ekonomického základu. Meliorizmus popiera existenciu objektívnych sociálnych zákonitostí, popiera zákonitý charakter sociálneho pokroku. Meliorista tvrdí, že on nie je ani optimista, ani pesimista, jednoducho je presvedčený, že lepšie je zaoberať sa celkovým zlepšením jestvujúceho poriadku vecí, než zamieňať ho novým, dosiaľ nikdy nejstávajúcim. Z hľadiska meliorizmu závisia možnosti zlepšenia života ľudí a ich realizácie výlučne od vôle a rozumu indivíduí, a nie od akýchsi objektívnych príčin, sociálnych zákonitostí, ekonomických, politických a iných predpokladov, ktorých výskyt je vždy problematický. Jeden zo zakladateľov pragmatizmu W. James zreťelne vyjadril pragmatickú podstatu ideológie meliorizmu v nasledujúcom výroku: „Meliorizmus nepovažuje spasenie sveta ani za nevyhnutné, ani za nemožné.“

Súčasní buržoázni ideológovia teraz už nenazývajú kapitalizmus kapitalizmom. Navrhujú zameniť nedobre znejúce slovo „kapitalizmus“ iným pomenovaním, ktoré by vyvolávalo nové, prijateľnejšie asociácie. Nie je to kapitalizmus, hovoria, ale systém ekonomického humanizmu, systém slobodného podnikania, otvorená spoločnosť, t. j. taká spoločnosť, ktorá je schopná v závislosti od želaní svojich členov pohybovať sa v ľubovoľnom smere, ktorý si títo členovia vyberú a ktorý má preto mnoho perspektív.

Niektorí súčasní buržoázni ideológovia sa celkom nezriekajú pojmu „kapitalizmus“ a charakterizujú štátnomonopolistický kapitalizmus ako „transformovaný kapitalizmus“, ktorý sa zbavil svojich nedostatkov. Nazývajú ho taktiež „ľudovým kapitalizmom“ a ubezpečujú, že jeho najbližšou budúcnosťou je „spoločnosť kapitalistov“, v ktorej nebude proletárov a všetci sa stanú kapitalistami. Americkí ekonómovia Kelso a Adler vo svojej knihe *Kapitalistický manifest* načrtávajú lákavú perspektívu urýchlenného pohybu smerom k „spoločnosti kapitalistov“. Tvrdia, že existujú dve sily, ktoré vytvárajú všetky hodnoty. Jedna je práca, druhá kapitál. Práca v súčasnej spoločnosti vraj vytvára veľmi málo, no kapitál naopak veľmi mnoho, a tým možno vysvetliť, že robotníci dostávajú málo a vlastníci kapitálu — mnoho. Veci treba usporiadať tak, aby sa i robotníci stali vlastníkmi kapitálu, aby tým, že získajú akcie, stali sa sami kapitalistami. Kelso a Adler mlčia o tom, že prameňom zisku kapitalistov je práca proletárov, že robotníci sa nikdy nemôžu stať kapitalistami, lebo mzda za prácu je jediným prameňom ich existencie, a taktiež aj preto, že proletár sa nestane kapitalistom, keď si kúpi stodolárovú akciu, ale jednoducho tým dá napospas kapitalistickému podniku svoje úbohé úspory.

Tak sa súčasní buržoázni ideológovia usilujú na jednej strane dokázať, že kapitalizmus sa mení na novú, nekapitalistickú spoločnosť, na druhej strane sa pokúšajú presvedčiť ľudí, ktorí sú rozčarovaní ka-

pitalizmom, o tom, že sa s ním nemožno úplne rozísť. V tomto zmysle treba chápať výzvy amerického sociológa Eastmana, aby sme nezabíjali zlatú hus, tú istú hus z rozprávky, ktorá niesla zlaté vajcia, lebo jedine kapitalizmus, podľa Eastmannových presvedčení, je schopný znášať zlaté vajcia.

Advokáti a ideológovia kapitalizmu vyhlasujú, že kapitalizmus základným spôsobom zmenil svoju podstatu a tvrdia, že súkromnovlastnícku ekonomiku zamení „zmiešaná ekonomika“ — ani kapitalistická, ani socialistická. Z týchto pozícií vystupujú v úlohe kritikov aj kapitalizmu aj socializmu, obidva systémy považujú za prílišné krajnosti a navrhujú novú, „strednú“ cestu. Súdia, že v kapitalizme je príliš veľa individualizmu a v socializme kolektivismu. V dôsledku toho treba vraj vytvoriť hybridnú spoločnosť. No život a historická skúsenosť ukazujú, že medzi kapitalizmom a socializmom niet nijakého prechodného spoločenského zriadenia. To, čo buržoázny ideológ nazýva strednou cestou, je presne ten istý kapitalizmus, ibaže vylepšený a ovešaný novými etiketami: „spoločnosť masovej spotreby“, „štát všeobecného blaha“ atď.

Čo núti buržoázných ideológov tvrdiť, že kapitalizmus prestáva alebo už prestal byť kapitalizmom? Prečo mnohí z týchto ideológov vyhlasujú, že medzi kapitalizmom a socializmom v súčasnosti niet principiálneho protikladu, lebo jedna i druhá spoločnosť je vraj v základe tým istým industriálnym sociálnym systémom? Čím sa vysvetľuje fakt, že aj najhorší antikomunisti často tvrdia, že ideály socializmu uskutočňuje kapitalizmus? Prečo títo tvrdohlaví nepriatelia socializmu sa nezriedka pokúšajú dokázať, že kapitalizmus sa stáva socializmom a socialistické zriadenie sa naopak mení na superkapitalizmus? Príčiny všetkých týchto na prvý pohľad paradoxných transformácií buržoáznej ideológie sú očividné. Kapitalizmus sa zdiskreditoval vo vedomí miliónov ľudí. Napriek kolosálnemu rastu výrobných síl kapitalizmus sa prejavil ako neschopný odstrániť biedu mas. V USA, v najrozvinutejšej kapitalistickej krajine, podľa oficiálnych údajov 35 miliónov ľudí nemá životné minimum. V Ázii, Afrike, Latinskej Amerike milióny ľudí každoročne umierajú hladom.

Kapitalizmus sa ukázal ako neschopný zabezpečiť bezpečnosť ľudí. 20 miliónov ľudí zahubila prvá svetová vojna a obeť druhej svetovej vojny dosahujú 50 miliónov. Početné legálne vojny, ktoré imperialisti ustavične vyvolávajú, hrozia prerásť do všeobecnej termojadrovej katastrofy. Kapitalistické bohatstvo, ktoré sa vytvára vykorisťovaním pracujúcich, vyvoláva nebývalý rast zločinnosti, amorálnosti, odcudzenia v medziľudských vzťahoch. Katastrofálne rastie spotreba narkotík. Psychické ochorenia zachvacujú masy obyvateľstva kapitalistických krajín, samovraždy sa stávajú veľkým sociálnym problémom. Nie je potom prekvapujúce, že nielen kapitalizmus, ale aj buržoázny meliorizmus, ktorý prikrášľuje údesnú buržoáznu skutočnosť, diskreditujú sa vo vedomí mas.

„Niet nič banálnejšie ako samolúby optimizmus.“ Tieto Leninove slová prichádzajú na um, keď sa započúvame do vulgárno-reklamnej melioristickej apológie súčasného kapitalizmu. A je preto pochopiteľné, prečo mnohí prezieraví propagandisti kapitalizmu stavajú proti nasladlému meliorizmu tvrdý, neúprosný a — ako sa môže zdať na prvý pohľad — trizvy a nekompromisný sociálny pesimizmus.

Veľká októbrová socialistická revolúcia a súčasný sociálny pesimizmus ako najnovšia forma apológie kapitalizmu

Sociálny pesimista apeluje na tých, v ktorých vyvoláva tradičný buržoázny optimizmus odpor. Novší zjemnený apologét kapitalizmu tvrdí, že sa treba oslobodiť od všetkých ilúzií. Navrhuje človeku buržoáznej spoločnosti silný liek — *sociálny pesimizmus*, jedinú formu filozofovania, ktorá môže utešiť toho, kto stratil vieru vo všetko, a preto je schopný uveriť, v čo treba.

Môže sa zdať čudným, že sociálny pesimizmus slúži apológii kapitalistického zriadenia: veď neodhaľuje nijaké povzbudzujúce perspektívy. Tajomstvo tejto propagandy spočíva v tom, že má skrytý význam alebo, ak chcete, dvojité dno. Teoretici sociálneho pesimizmu fakticky očisťujú kapitalizmus tým, že nachádzajú mimohistorické, akoby hlbinné „substanciálne“ pramene zla, ktoré vládne v tejto spoločnosti. Vyzývajú tých, ktorí sú neuspokojení s buržoáznymi spoločenskými vzťahmi, aby na ne hľadeli z výšky tragického chápania sveta, sub specie aeternitatis, aby vo všetkom (teda nielen v kapitalizme) videli jedno a to isté neodstrániteľné, triumfujúce zlo. Inými slovami, šíritelia sociálneho pesimizmu sa pokúšajú dokázať, že nijaká sociálna (a teda ani socialistická) premena spoločenských vzťahov nie je schopná odstrániť radikálne zlo, ktoré spočíva v samej ľudskej prirodzenosti, vo vzťahoch medzi ľuďmi, vo výsledkoch vedy, techniky, kultúry.

Sociálny pesimizmus v sebe obsahuje zdanie intelektuálnej nezávislosti, lebo nevystupuje iba proti marxizmu, neodlišujúc sa v tom od iných buržoázných učení, ale aj proti nasladlej oficiálne podporovanej melioristickej propagande. No pod zástavou kritiky meliorizmu, ktorý zakrýva oči pred nevyhnutnosťou boja proti sociálnemu zlu, sociálny pesimista považuje za nasladlú ilúziu aj vedecké poznanie objektívnej zákonitosti sociálneho pokroku, popiera fakt postupného rozvoja spoločnosti.

Sociálny pesimizmus, ktorý sa považuje za protivníka teológie, vydáva ideu sociálneho pokroku za teleologický predsudok a popiera smer historického procesu, ktorý je podmienený reálnymi vzťahmi ekonomických, politických, kultúrnych a iných okolností a síl a ktorý možno empiricky zistiť na každej konkrétnej etape rozvoja spoločnosti. Proti teleologickému presvedčeniu: všetko smeruje k lepšiemu v tomto najlepšom zo svetov, sociálny pesimista stavia rovnako nesprávne alterna-

tívu: všetko smeruje k horšiemu v tomto najhoršom, no jedine možnom svete. Z pozícií takmer úprimného svetabôľu a zdanlivo dobrosrdečnej mizantropie sociálni pesimisti vysmieľajú vedeckú ideu sociálneho pokroku ako „euforický progresivizmus“.

Netreba si myslieť, že sociálny pesimizmus je jednoduchou filozofickou nákazou úspešne využívajúcou ideové dedičstvo Arthura Schopenhauera, ktorý výrečne dokazoval, že nestojí zato žiť a sám s pôžitkom užíval všetky radosti svojho zabezpečeného života. Tento pesimizmus, ktorý intelektuálnym spôsobom vyjadruje sebaodcudzenie osobnosti v buržoáznej spoločnosti, má celkom presný sociálny význam: je ním apológia prežitých spoločenských vzťahov, ktoré sa nezobrazujú ako historicky určené spoločenské vzťahy, ale ako raz navždy dané, nemenné, fatálne. Nie je to však priama, otvorená apológia sľubujúca masám vykorisťovaných to, čoho sa im v skutočnosti nedostáva. Naopak, je to nepriama, sprostredkovaná apológia kapitalizmu, lebo presviedča o tom, že každá viera v lepšiu budúcnosť osudovo vedie ku katastrofálnym následkom, že prevládajúcou tendenciou každého rozvoja je degradácia, že svet nemôže byť lepší, no, žiaľ, môže byť ešte horší.

Z hľadiska ideológie sociálneho pesimizmu učenie marxizmu je nepodložený, neoprávnený, nerozumný optimizmus. Klerikálni pesimisti vyčítajú marxistom, že sa pokúšajú vytvoriť raj na zemi a dodávajú, že raj, ako je známe, je možný iba na nebi. Ireligiózni pesimisti idú ešte ďalej. Tvrdia, že niet nijakého raja ani na nebi, ani na zemi. No zato, hovoria, jestvuje peklo: peklo — to sú druhí ľudia. V tomto presvedčení, ktoré sa sformulovalo v latinskom úsloví a ktoré zopakoval v 17. stor. Thomas Hobbes — „človek človeku vlkom“ — spočíva jadro toho istého pesimistického orieška, ktorý odmeňuje červotočom každého, kto ho rozhrýzne.

Ak si T. Hobbes, opakujúc úslovie „človek človeku vlkom“, robil nádeje, že pomocou rozumne usporiadaného štátu možno zmieriť, ak nie prekonať vzájomné nepriateľstvo ľudí podmienené egoizmom a predsudkami, súčasný sociálny pesimizmus vyhlasuje, že nijaká komunikácia neoslabuje nepriateľstvo medzi ľudskými individuami, naopak, ešte viac ho posilňuje. Konflikt medzi osobnosťou a spoločnosťou podľa presvedčenia súčasných pesimistov nevzniká v dôsledku historicky určených príčin, ale jednoducho preto, lebo spoločnosť je vo svojej prirodzenosti niečo neľudské, stojí proti ľudskému, osobnostnému, jednotlivému. Odcudzenie ľudskej činnosti neurčujú z tohto hľadiska isté podmienky a charakter tejto činnosti, ale jednoducho sama činnosť bez ohľadu na jej obsah, formy, predpoklady. Sociálny pesimizmus, ktorý na prvý pohľad vystupuje ako svetonázor starajúci sa o osud ľudstva, v skutočnosti je úplne cudzí humanizmus, lebo hlavným zlom v človeku a pre človeka je z jeho hľadiska človek a len človek.

Rozumie sa samo sebou, že marxizmus, napriek tvrdeniam sociálnych pesimistov, nie je neopodstatneným, neudržateľným, naivným op-

timizmom. Marxizmus nesľubuje ľuďom rajsčú blaženosť ani na nebi, ani na zemi. Biblický ideál raja je pre marxistu, komunistu krajne úbohý: v raji nebolo ani práce, ani lásky, ani poznania. Dejiny z hľadiska marxizmu vöbec nie sú arénou ľudského šťastia. Skôr naopak: každé dosiahnutie pokroku v dejinách ľudstva, pokrokové oslobodzovanie človeka od nadvlády živelných síl dosahovalo sa na účet vykorisťovania človeka človekom. Marxizmus stojí na pozíciách konkrétneho, historického optimizmu, inými slovami, vedecky odhaľuje nádejné perspektívy pre človeka a ľudstvo.

Marxizmus dokazuje, že likvidácia súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov, prekonanie triednych rozdielov, odstránenie biedy, sociálnej nerovnosti, vytvorenie podmienok pre mnohostranný rozvoj každého jednotlivca sú celkom reálne veci, uskutočniteľné v našej historickej epoche. Marxizmus tvrdí, že vojny, národná a rasová nenávisť, mnohé choroby, obavy o budúcnosť, to všetko je celkom odstrániteľné v najbližšej historickej budúcnosti. Objavenie atómovej energie, automatizácia výrobných procesov, vytvorenie kybernetických strojov, výsledky chemickej syntézy a zavádzanie chemických metód do výroby, to všetko otvára pred ľudstvom nevyčerpatel'né možnosti obsažnej, zaujímavej budúcnosti. Znamená to, že budúcnosť urobí každého jednotlivca šťastným? Pravdaže nie, veď každý je strojcom svojho šťastia a každý je šťastný po svojom a nikto ma nemôže urobiť šťastným okrem mňa samého.

Sociálny pesimizmus, ktorý v súčasnosti vystupuje ako svetonázor oslobodený od ilúzií, ktoré plodí sociálny, vedecký a technický pokrok, je v skutočnosti ideovým nepriateľom pokroku, lebo v našej dobe nemôžno ísť vpred a neísť po ceste socializmu. Strach pred pokrokom, pred vedeckým poznaním, pred rozumom, strach, ktorý sa odieva do zhovievavo pohrdavého vzťahu k všetkým ideálom a perspektívam, to tvorí iracionálne podhubie sociálneho pesimizmu. Najmä preto filozofický iracionalizmus tvorí základ súčasného sociálneho pesimizmu. Je preto nevyhnutné dôkladnejšie kriticky analyzovať najnovšiu iracionalistickú apológiu kapitalistického zriadenia.

Veľká októbrová socialistická revolúcia a najnovšia iracionalistická apológia kapitalizmu

Našu dobu nezriedka nazývajú epochou triumfálneho pochodu ľudského rozumu. To znie v duchu historicky prekonaného racionalizmu 17.—18. stor., no ak odhliadneme od formy vyjadrenia, podstata problému spočíva v tom, že veľké sociálno-ekonomické a vedecko-technické výdobytky súčasnosti sú realizáciou úspechov vedy, a to nie iba prírodných, ale aj spoločenských vied. No konštatovanie tohto nepopierateľného faktu nesmie zakrývať všetko to, čo mu protirečí a takpovediac sproblematizúva samo jeho jestvovanie. Nemáme na mysli náhodné

a vonkajšie vplyvy, ale mohutné reakčné sily, ktoré pôsobia nie na periférii vedy, rozumu, pokroku, ale v ich bytostnej sfére. Nedoceňovať toto protirečenie, ktoré odráža antagonistické kolízie našich čias, s akými sme sa v doterajších dejinách nestretli, znamená nebyť súčasníkom svojej historickej epochy a ocitnúť sa na úrovni tej zjednodušenej metafyzickej koncepcie sociálneho pokroku, ktorá mala svoje historické opodstatnenie v 18. storočí.

Iracionalizmus je jav, ktorý, ako je známe, nie je nový v intelektuálnych dejinách ľudstva: vždy sa objavoval na proscéni v kritických historických obdobiach a napokon sa stal ideologickou zbraňou reakčných sociálnych síl. Credo quia absurdum est — taká bola formula náboženského iracionalizmu, vyhlasovaná jedným z otcov kresťanstva Tertuliánom na začiatku našej éry. Prvá historická forma buržoázneho iracionalizmu — Schopenhauerova filozofia — sa už zbavila religiózneho zafarbenia. Schopenhauer poňal svet ako stelesnenie slepej, ničivej iracionálnej svetovej vôle. V tejto predstave o všemocnej chaotickej vôle našiel svoje filozofické vyjadrenie buržoázny strach pred prvými revolučnými vystúpeniami proletariátu proti práve sa upevňujúcej politickej moci buržoázie.

Súčasný filozofický iracionalizmus vystupuje tak v religióznej, ako aj v ireligióznej forme. No v jednom i druhom prípade pokúša sa dokázať tvrdenie o iracionálnosti všetkého, čo existuje — prírody, spoločnosti, osobného života. Proti rozumu stavia vôľu, proti úsudku inštinkt, proti vedomiu nevedomé. Iracionalita z tohto hľadiska znamená nadvládu chaosu, ktorý nevytvoril človek. Tento chaos je takpovediac prvotnou, ontologickou anarchiou, ktorá nepozná nijaké zákony, neuznáva nijaké hranice a poriadok, netvorí, ale ničí. Všetko, čo človek spoznáva, uvedomuje si, podriaďuje svojej vôli, je iba periféria ľudského bytia. A najmä celostná, plánovitá činnosť nie je ničím iným ako samolúbym pokusom vtrhnúť do sféry živelnosti, ktoré nepodlieha ľudskej kontrole. Najstrašnejšia je vytúžená sloboda, lebo zbavuje človeka ochrany, opory alebo — ako sa vyjadril jeden súčasný španielsky iracionalista — prístrešia: veď sloboda podľa iracionalistickej koncepcie stavia človeka na jednu rovinu s nezmyselnou živelnosťou, ktorá buráca v oceáne mlčania i v človeku volajúcom spreď vrát.

Nihilistická téza o iracionálnej realite slúži popieraniu sociálneho pokroku. Pri tom sa idea pokroku kritizuje zdanlivo zľava: dejiny ľudstva nemajú vopred daný cieľ. Akákoľvek historická perspektíva je z tohto hľadiska iba sebaklamom, malomyseľnosťou, strach pred životnou pravdou. Dejiny ľudstva — tvrdí iracionalista — to je nezmyselná tragédia mravca, ktorého rozdrví náhodný pohyb veľikána menom Iracionálo.

Teoretici iracionalizmu používajú metafory, lebo ich myšlienky nemôžu adekvátne vyjadriť pojmami. Táto niekedy religiózna, no často ireligiózna mystika sa snaží zmieriť ľudí s tým, čo nenávidia, t. j. s ka-

pitalizmom. Taký je život — hlása iracionalista — nikto vám napokon nezakazuje nenávidieť život, no zbavte sa ilúzií, že v živote jestvuje niečo iné, lepšie.

Súčasný buržoázny iracionalizmus v duchu svojho významného predchodcu Fridricha Nietzscheho tvrdí, že boh umrel, umrel vo vedomí ľudí, a preto umrela každá viera, každá nádej a ostal iba horror vacui. No odkiaľ pochádza tento „holý a nezmyselný úžas — nerozumný úžas pred úplnou nezmyselnosťou existencie“? Americký antikomunista W. Schlamm pri kladení tejto otázky vyhlasuje, že nezmyselná existencia, nezmyselný úžas, „absurdnosť našej spoločnosti posadnutej prázdnotou“ vyplýva z toho, že ľudia stratili boha. „A ak niet boha, niet ani poriadku, ani úlohy, ani cieľa. Spolu s bohom umrela prvopríčina. Bez prvopríčiny je existencia nezmyselná.“

Nie je ťažko sa domyslieť, že za hlavnú príčinu bezbožnosti, spustošenia, nezmyselnosti života americký antikomunista pokladá socialistické zriadenie, socialistický spôsob života, ktorý v rozpore k tradíciám západnej civilizácie, bez strachu pred budúcnosťou a bez bolestínskeho smútku za minulosťou je úplnou roztržkou s údajne konzervatívnym duchom západnej civilizácie.

V súčasnom filozofickom iracionalizme sa zlievajú v jedno strach pred socializmom a uvedomenie si krízy, ktorú prežíva kapitalizmus. Jej skutočná podstata sa všemožne mystifikuje. Iracionalizmus napr. nepopiera kataklizmy, ktoré sú vlastné súčasnému kapitalizmu, ale vykladá ich ako ontologické protirečenia ľudského bytia a pohŕdavo zavrhuje ekonomické, historické, skrátka vedecké skúmanie týchto protirečení. Historicky prechodná podstata kapitalistického zriadenia sa redukuje na antropologickú nedokonalosť človeka, na jeho nevyhnutné trápenie, strach a nakoniec smrteľnosť. Prítom sa iracionalista neostýcha odvolávať na históriu. Tvrdí, že pred tvárou titanskej techniky našich dní človek ako antropologický typ beznádejne zastaral, a preto sám pre seba sa stal nerozriešeným problémom. Iracionalizmus prevracia labilitu sociálneho bytia súčasnej buržoázie na ontologickú nevyrovnanosť ľudského jestvovania vôbec. Kríza kapitalizmu sa takto javí ako fatálna disharmónia ľudského života, ktorú nemožno odstrániť nijakými sociálnymi zmenami. Komunistom sa pripisuje utopizmus a „idealizmus“, ktorý vraj vyplýva z nepochopenia iracionalistickej „pravdy“. Zatiaľ však táto, s dovolením, pravda je stotožnením historických osudov kapitalizmu s osudmi ľudstva.

Veľkou myšlienkou buržoáznej filozofie 18. až 19. stor. bola idea rozumného pretvorenia spoločenského života. Svoje najvyššie vyjadrenie, plné optimistického entuziazmu, našla táto myšlienka v známej Heglovej téze: všetko skutočné je rozumné, všetko rozumné je skutočné. Hlavným prejavom intelektuálnej degradácie súčasnej buržoáznej filozofie je zrieknutie sa tejto veľkej myšlienky a vyzdvihnutie protikladnej tézy, ktorá vyjadruje pravú podstatu každého iracionalizmu: všetko

skutočné je nerozumné, všetko rozumné je neskutočné. Práve z týchto teoretických pozícií iracionalizmus charakterizuje boj za odstránenie vykorisťovania a útlaku človeka človekom ako naivný pokus vytvoriť raj na zemi.

Ľudstvo vďaka veľkým vedecko-technickým úspechom a sociálno-ekonomickým premenám, ktoré sa uskutočnili v krajinách socializmu, získalo možnosť navždy skoncovať s biedou, útlakom, nevedomosťou, vojnami, vytvoriť skutočne ľudské podmienky života pre všetkých. No z hľadiska známeho amerického filozofa-iracionalistu Georga Santayana takéto humanistické polozenie otázky sa ešte stále živí nezmyselnou nádejou na pozemský raj. Je nevyhnutné, hovorí Santayana, bez obáv priznať, že ľudia žijú v svete nerozumu, že dejiny sú vnútorne chaotické: niet v nich nevyhnutného spojenia javov a sme iba svedkami permanentnej demonštrácie absurdných presvedčení, povier, divokej morálky, hanebných záujmov a nečestných ilúzií.

Buržoáznemu každodennému vedomiu sa taký hyperkritický názor na dejiny ľudstva javí ako nezávislý, slobodomyselný, nezlučiteľný s apologetikou. V skutočnosti však v intenciách tohto mizantropického náhľadu na svetové dejiny kapitalizmus získava historické ospravedlnenie a zároveň sa formuluje teoretická pozícia pre kritiku socializmu ako *racionálne organizovanej* spoločnosti. Teraz je pochopiteľné, prečo K. Jaspers odsudzuje „prívržencov komunizmu“, ktorí si „vymýšľajú ideál budúcnosti, a to takej budúcnosti, v ktorej miesto ilúzie a božstva zaujíma rozum a realita... Vláda rozumu — to je to nové, o čo usilujú“. Skutočne, smrteľný hriech, ktorý nemožno vykúpiť nijakým pokáním.

Súčasný filozofický iracionalizmus je nesporným historickým svedectvom toho, že racionálna argumentácia v prospech kapitalizmu dá buržoázii rovnako málo ako triezve ponaučenie umierajúcemu. Iba filozofický iracionalizmus (svojrážna podoba intelektuálneho narkotika) je ešte v akej-takej miere schopný podporiť buržoázu apológiu, a to nie ani tak svojím otvoreným apologizmom, ako svojím romantickým antikapitalizmom, ktorý sa najjasnejšie vyjadruje v súčasnej iracionalistickej filozofii techniky.

Vedecko-technická revolúcia vyvoláva entuziazmus bussinesmanov a niektorých buržoázných politikov. Na rozdiel od nich iracionalistickí filozofi sa javia ako triezvejší myslitelia. Po svojom, t. j. v iracionalistickej, mystifikovanej forme chápu, že vedecko-technická revolúcia podryva kapitalistické vzťahy založené na súkromnom vlastníctve výrobných prostriedkov. Hovoria preto o tom, že „technická civilizácia“ fatálne smeruje k svojmu skonu.

Technika sa prejavila ako veľká klamárka, tvrdia súčasní iracionalisti. Stroje pomáhajú ľuďom, no práve zásluhou toho sa ľudia stávajú bezmocnými. Mechanickí sluhovia zamieňajú človeka, u ktorého potom atrofujú tie ľudské schopnosti, ktoré zaňho vykonáva stroj. Stroje začínajú byť podobné ľuďom a ľudia strojom. Niektoré stroje nahrá-

dzajú fyzickú prácu, ktorú predtým robili ľudia, iné robia intelektuálne operácie, ktorými sa ešte stále zaoberajú ľudia. V dôsledku týchto paradoxných vzťahov človek sa stáva bezmocným ako dieťa — opäť sa obracia k stroju, no nie už jednoducho za pomocou, ale za spasením.

Strojová výroba vyžaduje „kauzálnu-mechanickú“ disciplínu, hovoria teoretici „technického pesimizmu“. Nepočíta s ľuďmi. Tí sa musia prispôbiť hierarchii automatov, t. j. zmeniť sa na „funkcionárov technického kolektívu“. A to prináša so sebou stratu ľudskosti: ľudia sa menia na robotov, sami sa stávajú strojmi. No nemôžu sa vyrovnáť kybernetickým strojom, ktorých zdokonaľovanie nepozná hraníc. Antropologicky obmedzený človek, ktorý disponuje jednou hlavou, dvoma rukami, dvoma nohami atď. už dnes pôsobí anachronicky v porovnaní so strojmi, ktoré sám vytvoril. Priepasť medzi človekom a technikou sa bude v budúcnosti zväčšovať. Beznádejne zastaralý človek a neobmedzené sa zdokonaľujúce stroje, stroje, ktoré sa začnú „rozmnžovať“ nezávisle od ľudí a napokon zničia alebo zotročia ľudský rod — také sú podľa teoretikov „technického pesimizmu“ perspektívy dôsledkov súčasnej vedecko-technickej revolúcie.

Človek sa stal „technickým človekom“; technické výtvary ho železnou oponou oddeľujú od prírody a jeho vlastná príroda sa mu stáva cudzou v dôsledku technických procesov, ktoré sú také potešujúce pre každodenné vedomie. Pomocou techniky človek prekonáva priestor i čas; tlač, film, rozhlas, televízia ho zásobujú všemožnými a vo väčšine prípadov nepotrebnými informáciami. Kultúrna výmena, turistika, nekonečná rieka novôt vedú k styku všetkých so všetkými. Nič už nie je tajomné, prekvapujúce, nevystihnuteľné. No nie preto, že by to už vôbec neexistovalo, ale preto, že človek sa od toho odvrátil a celkom sa oddal moci vecí a techniky, ktoré ho vraj vzdalujú od pravdivej podstaty prírody. Najmä tam, hovorí iracionalista, kde človek odhaľuje prírodu pre technické využitie, príroda skrýva svoju podstatu. Podľa iracionalistickej logiky z toho vyplýva, že vedecko-technický pokrok nielenže neprekonáva poveru, ale naopak, plodí nové, škodlivé poveru. Iracionalista prichádza k záveru, že technika sa stala absolútnym hegemonom a namiesto blahodarného pôsobenia tvorí obrovskú biedu súčasnej kultúry. Súčasní iracionalisti, ktorí sa uplatňujú v úlohe buržoáznych „filozofov kultúry“, súťažia v starobyľom umení plačiek.

Nie je tu nevyhnutné (lebo to prekračuje hranice danej témy) skúmať skutočné protirečenia vedecko-technického pokroku a tie jeho negatívne dôsledky, ktoré sú podmienené kapitalistickým používaním techniky alebo jednostranným, nedostatočným rozvojom samých technických prostriedkov. Tieto protirečenia, ktoré prvý odhalil a vedecky vysvetlil K. Marx, sa nafukujú a mystifikujú iracionalistickými apologétmi, ktorí kultivujú strach pred vedecko-technickým pokrokom a aby spasili kapitalizmus, sú ochotní zakovať do Prométeových reťazí vedu a techniku. Je zrejmé, že tento strach pred technikou vykresľovanou ako „najnovší

idol ľudstva“, toto patetické odsudzovanie „technického erosu“, v ktorom religiózny iracionalizmus vidí „zrodenie diabla“, vyjadruje buržoázny strach pred historicky nevyhnutným prebudovaním spoločenských vzťahov.

V známom románe Rabelaisa dobrý Gargantua hovorí, že „najlepším prostriedkom spasenia pre ľudí, ktorí zošaleli, je strata nádeje na spasenie“. V súlade s touto logikou pôsobí i súčasný iracionalizmus. V tom je jeho sociálny, ideologický zmysel, ktorý zakaždým prejavuje svoju reakčnú podstatu, keď formuluje svoje filozoficko-historické krédo, alebo pristupuje k teoretickej analýze súčasnej epochy.

V období rozpadu otrokárskej spoločnosti, keď vznikalo kresťanstvo, v dielach prvých kresťanských spisovateľov našlo svoje vyjadrenie zúfalstvo, ktoré splodila kríza antickej spoločnosti. V *Apokalypse* sa ľudstvu prorokujú tie najhroznejšie utrpenia. Súčasná buržoázna ideológia iracionalistického razenia má taktiež zreteľný apokalyptický charakter, lebo stotožňuje historický osud kapitalizmu s historickými osudmi celého ľudstva.

Buržoázni ideológovia sa obávajú toho, že v lone kapitalizmu sa už vytvorili materiálne podmienky a sociálne sily, ktoré skoncujujú so všetkými hrôzami splodenými imperializmom. Človek, hovoril Bertrand Russell, mysliteľ veľmi vzdialený od utopizmu, „je schopný vytvoriť svet žiarivej krásy a nepomíňajúcej veľkosti“. Také je presvedčenie všetkých skutočných humanistov našej doby. Toto veľké krédo pokrokového ľudstva vedecky zdôvodňuje marxizmus-leninizmus.

ВЕЛИКАЯ ОКТЯБРЬСКАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ И СОВРЕМЕННАЯ БУРЖУАЗНАЯ ИДЕОЛОГИЯ

Т. И. Ойзерман

На фоне исследования наследия Великой Октябрьской социалистической революции автор анализирует отдельные направления буржуазной философии и идеологии, свидетельствующие о кризисе традиционной буржуазной веры в капитализм как единственный и единственно разумный способ общественного производства и социального устройства.

С этой точки зрения автор рассматривает современный мелиоризм, социальный пессимизм и новейшую иррационалистическую апологетику капитализма. Он исследует прежде всего их функцию в апологии капиталистического общественного строя.

DIE GROSSE SOZIALISTISCHE OKTOBERREVOLUTION UND DIE GEGENWÄRTIGE. BÜRGERLICHE IDEOLOGIE

T. I. Ojzerman

Auf dem Hintergrund der Untersuchung des Vermächnisses der Grossen sozialistischen Oktoberrevolution analysiert der Verfasser einzelne Strömungen der bürgerlichen Philosophie und Ideologie, die eine Krise des überkommenen Glaubens der Bourgeoisie in den Kapitalismus als der natürlichen und einzig vernünftigen Weise der gesellschaftlichen Produktion und der sozialen Ordnung bezeugen.

Von diesem Standpunkt beschäftigt er sich mit dem gegenwärtigen Meliorismus, dem sozialen Pessimismus und der jüngsten irrationalen Apologie des Kapitalismus. Vor allem wird ihre Funktion bei der Apologie der kapitalistischen Gesellschaftsordnung einer kritischen Analyse unterworfen.